

КАЗКІ ПРА ЖЫВЁЛ: ГЕНДЭРНАЯ АСНОВА ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

У сістэме празаічных жанраў беларускага фальклору казкі пра жывёл займаюць адметнае месца, якое вызначаецца асаблівасцямі вобразнай сістэмы, спецыфічнымі адносінамі да рэчаіснасці, казачнай умоўнасцю, недаставернасцю. У. Я. Проп звяртаў увагу на падабенства некаторых анімалістычных казак да чарадзейных. Ён падкрэсліваў, што казкі пра жывёл падпарадкоўваюцца таму ж закону пераносу дзеяння з адных персанажаў на іншыя, як і чарадзейныя казкі, таму што першаснае ва ўсіх гэтых творах дзеянне, сюжэт, другаснае – дзеючая асоба [6].

Нягледзячы на некаторыя гендэрныя даследаванні фальклорнай прозы, шырокае выкарыстанне гендэролагамі тэкстаў народных казак для навуковай ілюстрацыі тэорыі гендэрнай стэрэатыпнасці, анімалістычныя казкі засталіся па-за межамі глыбокага аналізу. Амаль адзінай працай у гэтай вобласці з'яўляецца дысертацыя Л. К. Ібрагімавай «Адлюстраванне гендэрных адносін у таджыкскіх народных казках», дзе гендэрнаму аналізу казак пра жывёл прысвечаны першы раздзел другой главы. Даследчыца ў асноўным разглядала пытанне полавай прыналежнасці персанажаў: «Суадноснасць персанажаў з пэўным полам садзейнічала больш яркаму выяўленню якасцей і характарыстык герояў, адносін паміж імі, прычын іх учынкаў і паводзін, а таксама паказвала адносіны самага казачніка да гэтых персанажаў» [2, 13]. Дысертантка зрабіла класіфікацыю герояў па полу і гендэрнай ролі, вылучыла характэрныя якасці персанажаў, аднак высновы аказаліся не зусім гендэрнага кшталту. Даследчыца звяла ўсё да традыцыйнай думкі, што ў анімалістычных казках сканцэнтраваны народны жыццёвы вопыт, «у дадзеным тыпе казак ў прыхаванай форме размова ідзе пра людское грамадства і адносіны паміж яго членамі» [2, 14]. Л. К. Ібрагімава таксама адзначыла факт вельмі слабага выяўлення ў казках пра жывёл тэмы сям'і. На нашу думку, адсюль можна зрабіць выснову, што дадзеныя народныя творы маюць архаічную аснову, больш старажытнае паходжанне, чым іншыя жанры фальклорнай прозы, і першапачаткова не былі звязаны з дзіцячым фальклорам.

Праблему паходжання казак пра жывёл разглядалі прадстаўнікі розных школ і напрамкаў у фалькларыстыцы, пачынаючы з міфалагаў. Вучоныя сыходзяцца на тым, што анімалістычныя казкі маюць старажытнае паходжанне, яны звязаны з эпохай першабытнага ладу, з жыццём і гаспадарчай дзейнасцю старажытных паляўнічых і пастухоў.

А. І. Ністулей і В. Б. Бяссонава адзначаюць, што адной з характарыстык мастацкай літаратуры з'яўляецца наяўнасць стэрэатыпных гендэрных маўленчых характарыстык яго персанажаў, такія, напрыклад, як праява ў маўленні жанчыны няўпэўненнасці і некатэгарычнасці і, насупраць, мужчынская дэманстрацыя сілы, упэўненнасці і перавагі ў маўленні;

балбатлівасць жанчыны і стрыманасць, важкасць і катэгарычнасць мужчынскай мовы [5, 125].

Так, у анімалістычных казках жаночыя персанажы пры экстрэмальнай сітуацыі, падмане выбіраюць лагодныя выказванні, мяккі тон, інтанацыю просьбы, што выражае стэрэатыпнасць няўпэўненасці гераіні. Аднак, як бачым з тэкстаў, такія паводзіны характэрны і для мужчынскіх персанажаў: «Кумка-галубка, дай-ка мне ты рыбінку хоць адну» (воўк, казка «Пра лісу» [4, 21]), «Коця-варкоця, панесла мяне ліска ў цёмныя бары, у глыбокія норы!» (певень, казка «Каток, певень і лісіца» [4, 38]). У той жа час, упэўненасць і перавагу ў маўленні набываюць і жаночыя персанажы: «Гэта мая хатка, я цябе не пушчу сюды. Я цялае лета хадзіла тут за цябе ўбірала» (лісіца, казка «Пра беднага зайца» [4, 30]). Адзначым, што тыповыя характарыстыкі маўлення замацаваны за пэўнымі героямі: за воўкам – некатэгарычнасць, за пеўнікам – няўпэўненнасць, за лісою – падманная лагоднасць, за пчолкай – стрыманасць і г. д. Балбатлівасць уласціва для усіх персанажаў – як для жаночых (курка, гусыня), так і для мужчынскіх (верабей), за што яны бываюць пакараны.

З гэтага вынікае, што для анімалістычных казак, у параўнанні з сацыяльна-бытавымі казкамі, патрыярхальная гендэрная стэрэатыпізацыя маўлення герояў не характэрна. Тыповасць структуры выказванняў персанажаў адносіцца да іншай сістэмы гендэрных стэрэатыпаў, што, на наш погляд, абумоўлена больш старажытным паходжаннем казак пра жывёл.

Асноўнай жанравай асаблівасцю анімалістычных казак К. П. Кабашнікаў лічыць спецыфіку іх вобразнай сістэмы, а менавіта арганічнае спалучэнне ўмоўнасці і рэальных рыс, дзякуючы якім пэўныя вобразы пазнаюцца слухачом, ураўнаважваюць умоўнасць, не даюць ёй ператварыцца ў нейкую абстракцыю, замацаванне за імі ў вуснай традыцыі пэўных якасцей, якія пераходзяць з казкі ў казку, з сюжэта ў сюжэт (ліса – хітрая, воўк – дурны, кот – мудры, заяц – баязліўца) [3, 97].

У казках з удзелам жывёл жанчына часцей падманвае мужчыну. Так, творы «Верабей і мыш», «Дзяцел, ліса і крумкач», «Лісіца-хітрыца» дэманструюць, што жанчына нейкім чынам здолела абдурыць мужчыну, а ён, у сваю чаргу, без старонняй дапамогі не можа з ёй змагацца. На наш погляд, гэта пацвярджае ідэю, што ў культуры беларусаў жанчына паспяхова выступае як хітрэйшая і разумнейшая за мужчыну, і гэта найбольш ярка прадстаўлена ў народных казках пра жывёл.

Акрамя казак, дзе жанчына падманвае мужчыну, ёсць творы, дзе яна дапамагае, напрыклад, у казках «Як курачка пеўнічка ратавала», «Як кот звяроў напалохаў». У першай казцы курачка робіць цяжкую працу, каб атрымаць алеі і дапамагчы пеўніку. Цікава, што пеўнік удушыўся зярняткам з-за сваёй упэўненасці, што зможа праглынуць такое вялікае зерне, і таму не панёс яго курачцы, як рабіў звычайна. У другой казцы ліса падбірае ката, якога гаспадар выгнаў з хаты, і кліча жыць да сябе. Яна здолела пры дапамозе хітрасці расхваліць ката перад ляснымі жыхарамі так, што тыя, не бачыўшы яго ні разу, вельмі баяліся. Сам кот такое не прыдумаў бы. І тут

жанчына выступае як хітрая і ўмелая. Без яе мужчына альбо знікне, альбо будзе весці беднае існаванне.

У казцы «Пшанічны каласок» працавітая гераіня выконвае ўсю работу за мужчын. Мужчынскія персанажы – гультаі, здольныя толькі вырашаць, хто з іх важнейшы. У выніку з-за сваёй ляноты яны застаюцца галоднымі.

Мужчынскі жывёльны персанаж у беларускіх анімалістычных казках выглядае лодарам і абібокам, неразумным, някемлівым і занадта самаўпэўненым. Ён не можа справіцца з цяжкасцямі без дапамогі жанчыны. Між тым жанчына не заўсёды схільна да дапамогі, яна можа і падмануць мужчыну з карыснай мэтай, і казка ёй гэта выбачае. У параўнанні з анімалістычнай казкай, у чарадзейнай казцы мужчынскі персанаж, хоць і карыстаецца дапамогай жанчыны, усё ж такі малюецца больш самастойным і самадастатковым. Сюжэт фантастычных казак не дапускае поўнага, адкрытага пераўзыходжання жаночага персанажа, і гэта ўжо абумоўлена ўплывам патрыярхатнай гендэрнай сістэмы.

Такім чынам, казкі пра жывёл, дзякуючы пераходу ў сферу дзіцячага фальклору, больш трывала захавалі канструкты тагачаснай поларолевай структуры. Гендэрная дамінанта ў тэкстах адназначна не прасочваецца, з чаго можна зрабіць наступныя высновы: сюжэты анімалістычных казак зафіксавалі не іерархічную гендэрную сістэму стэрэатыпаў – матрыярхатную або патрыярхатную, а даіерархічную, якую магчыма вызначыць як «эгалітарную» (згодна з думкай А. І. Замфір [1]). Таксама магчыма гаварыць пра час ўзнікнення анімалістычных казак – памежжа дзвюх мадэлей грамадства, змена эпохі жанчын (матрыярхат) эрай мужчын (патрыярхат).

ЛІТАРАТУРА

1. *Замфир, Е. И.* Гендерные стереотипы русской традиционной культуры: автореферат дис. канд. культурологи: 24.00.01 / Е. И. Замфир. – СПб, 2005.

2. *Ибрагимова, Л. К.* Отражение гендерных отношений в таджикских народных сказках: автореферат дис. к.ф.н.: 10.01.09; Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. Акад. наук Респ. Таджикистан / Л. К. Ибрагимова. – Душанбе, 2004.

3. *Кабашнікаў, К. П.* Чарадзежныя казкі / К. П. Кабашнікаў // Народная проза / К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік, А. В. Цітавец. – Мінск, 2002.

4. Казкі ў сучасных запісах / уклад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч; рэд. кал.: А. С. Фядосік і інш.; рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск, 1989.

5. *Нистулей, А. И.* Гендерный речевой портрет персонажей современной немецкой прозы (Judith Hermann «Sommerhaus, später») / А. И. Нистулей // VI Знаменские чтения: мат-лы научно-практ. конф., 4 марта 2007 г. – Сургут, 2007.

6. *Пропп, В. Я.* Русская сказка / В. Я. Пропп. – М., 2000.

